

Przegląd Religioznawczy 4(282)/2021

The Religious Studies Review

ISSN: 1230-4379

e-ISSN: 2658-1531

www.journal.ptr.edu.pl

MAREK DELONG

Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza

Wydział Zarządzania

e-mail: m.delong@prz.edu.pl

ORCID: 0000-0001-7766-5834

DOI: 10.34813/ptr4.2021.8

Patriarcha Cyryl I wobec autokefalii Cerkwi Prawosławnej Ukrainy

Patriarch Cyril I against the autocephaly
of the Ukrainian Orthodox Church

Abstract. The aim of this article is to present the position of Patriarch Cyril I towards the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church. Patriarch Kirill I is against the autocephaly of Ukrainian Orthodoxy because it deprives Russia one of the effective instruments of influence over Ukraine, weakens the position of the Moscow Patriarchate in Russia itself, and the prospects of implementing the concept of the *russkij mir*. The patriarch argued that the situation of the Orthodox community in Ukraine was a consequence of the Ukrainian government's policy, the goals of which were the same as in the revolutionary period in the Soviet Union, i.e. to cause divisions that would lead to the destruction of the Russian Orthodox Church. It is very dangerous as it can be used by other countries as an example to violate religious freedom and human rights violations by political authorities.

Keywords: Cyril I, autocephaly, Ukraine

Wstęp

Autokefalia oznacza samodzielność kościoła lokalnego, jego administracyjną niezależność od innych kościołów prawosławnych, z zachowaniem jedności kanonicznej. Cerkiew Prawosławna Ukrainy (CPU) uzyskała status kanonicznej Cerkwi autokefalicznej 6 stycznia 2019 r. na podstawie *Tomosu* nadanego jej przez honorowego zwierzchnika świata prawosławnego Bartłomieja I, noszącego tytuł Arcybiskupa Konstantynopola, Nowego Rzymu i Patriarchy Ekumenicznego¹.

Od początków państwowości ukraińskiej każdy z urzędujących prezydentów dążył do utworzenia instytucji kościelnej niezależnej od Moskwy, tym bardziej że po wybuchu wojny w Donbasie wielu ukraińskich polityków wielokrotnie oskarżało Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego (CPU PM) o wspieranie Kremla (Golubeva i Khomenko, 2018). Uznanie niezależności CPU było jednym z najważniejszych elementów kampanii wyborczej byłego prezydenta Petra Poroszenki, który osobiście zaangażował się w negocjacje z Patriarchatem Konstantynopola, a następnie w organizację soboru zjednoczeniowego w Kijowie (Piechowska, 2020).

Zwierzchnik Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP) patriarcha Cyryl I, sprawujący urząd od 1 lutego 2009 r., jest przeciwny autonomii CPU, gdyż pozbawia ona Rosję jednego ze skutecznych instrumentów wpływu na Ukrainę (Prezydenci Rosji i Ukrainy..., 2008). Autokefalia ukraińskiego prawosławia powoduje straty materialne i kadrowe dla RCP, chociaż nie są one tak znaczące, jak się początkowo spodziewano. Wynika to z powolnego tempa przechodzenia do CPU parafii CPU PM i związanych z tym problemów administracyjnych i prawnych, a także z braku politycznego wsparcia władz centralnych dla nowego Kościoła (Piechowska, 2020). Osłabia też pozycję Patriarchatu Moskiewskiego w samej Rosji oraz perspektywę realizacji koncepcji *ruskiego mira*, intensywnie propagowanej przez patriarchę (Jędraszczyk, 2018, s. 207).

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie stanowiska patriarchy Cyryla I wobec autokefalii CPU. W artykule wykorzystane zostały metody badawcze właściwe dla nauk społecznych, w tym analiza źródeł, analiza systemowa oraz metoda genetyczno-historyczna. Podstawę źródłową stanowiły oficjalne

¹ Na Ukrainie do niedawna funkcjonowały trzy Kościoły prawosławne, ale tylko jeden z nich, podlegający Patriarchatowi Moskiewskiemu, miał status kanonicznego i był uznawany przez pozostałe Kościoły prawosławne na świecie. Jest to Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (CPU PM), będąca częścią Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (RCP). Pozostałe dwa – Patriarchat Kijowski (CPU PK) i Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna (UACP) – nie są uznawane w Moskwie i określa się je mianem „raskolników” (ros. *raskol* – rozłam, *raskolnicy* – rozłamowcy).

enuncjacje patriarchy Cyryla. Analizowana problematyka, z racji swojej aktualności, jest przedmiotem nielicznych opracowań naukowych, spośród których najbardziej przydatne okazały się publikacje autorstwa: Alicji Curanović, Katarzyny Chawryło, Katarzyny Jędraszczyk, księdza Tadeusza Kałużnego SCJ, Wojciecha Kowalczyka, Rostislava Kramara, Marii Piechowskiej i Agaty Włodkowskiej-Bagan.

Russkij mir i „cywilizacja prawosławna”

Patriarcha Cyryl wielokrotnie podkreślał w swoim nauczaniu, rozważaniach teologicznych i komentarzach, że Ukraina jest integralną częścią cywilizacji prawosławnej, powstałej na obszarze historycznej Świętej Rusi. Idea ta jest motywy przewodnim większości jego przemówień i wystąpień. Po nabożeństwie na Wzgórzu Włodzimierza 27 lipca 2009 r., mówiąc o chrystianizacji ziem ruskich i roli księcia Włodzimierza w rozpowszechnianiu wiary chrześcijańskiej, ukazywał rolę tradycji historycznej łączącej Rosjan i Ukraińców (Słowo Jego Świątobliwości..., 27.07.2009).

W jego wypowiedziach przewijały się takie sformułowania, jak: „Kijów jest naszą Jerozolimą i naszym Konstantynopolem”, „nasz Kościół lokalny, który istnieje od tysiąca lat”, „zarówno Rosjanie, jak i Ukraińcy, bracia w wierze”, o sobie mówił zaś jako o „następcy Kijowa i wszystkich ruskich metropolitów”. Zgodnie z tą retoryką podjęto próbę mitologizacji historii², legitymizując w ten sposób ideę tysiącletniego państwa rosyjskiego i jego roszczeń do dziedzictwa Rusi Kijowskiej. „Bliskość »tronu i ołtarza« – pisała Agata Włodkowska-Bagan – pozwala również wykorzystywać argument braterstwa religijnego między Rosją a państwami z nią skonfliktowanymi lub odwoływać się do RCP jako instytucji łagodzącej spory czy podtrzymującej dialog” (Włodkowska-Bagan, 2017, s. 79).

Kontynuację idei „Świętej Rusi” oraz „Moskwy – Trzeciego Rzymu”, których jednym z pierwszych autorów był Filoteusz, ihumen monasteru z Pskowa, stanowi koncepcja *ruskiego mira* (Piekarska-Winkler, 2005, s. 83). Jest ona często przedstawiana jako rosyjski projekt cywilizacyjny, a sama Rosja jako centrum cywilizacji prawosławnej (Curanović, 2010, s. 215). Pojęcie „cywili-

² Mitologizacja wiąże się z próbami przekształcania lub tworzenia na nowo narracji historycznych, symboli lub wzorów w celu konsolidacji wspólnoty. W nauczaniu Cyryla I ma na celu ukazanie Rusi Kijowskiej jako wspólnego dziedzictwa Rosji i Ukrainy, podkreślenie jednorodnej tożsamości kulturowej i cywilizacyjnej obu narodów, zbieżnej z rosyjską historiografią i wpisującej się w politykę Rosji putinowskiej, z jednoczesną demitologizacją tradycji kozackich postrzeganych jako antyrosyjskie.

zacja prawosławna” wyraża zbieżność wizji państwa i Cerkwi w odniesieniu do takich problemów, jak tożsamość, ład międzynarodowy czy misja. „Cywilizacja prawosławna” jest także jednym z czynników identyfikujących Federację Rosyjską. Posługując się odmiennymi pojęciami i argumentacją, państwo i Kościół mają wspólną koncepcję porządku międzynarodowego, specyfiki cywilizacyjnej oraz misji Rosji (Curanović, 2010, s. 210).

W lipcu 2009 r., w czasie wizyty na Ukrainie, patriarcha Cyryl podkreślał jej znaczenie dla rosyjskiego prawosławia w soborze Świętego Mikołaja w Gorłowie: „Tutaj, w świętej ziemi Donbasu, nie mogę nie powiedzieć o stosunkach Rosji i Ukrainy. Jest to jedna przestrzeń Świętej Rusi, podobnie jak i Białoruś, podobnie jak i wiele innych krajów. Jesteśmy jednym narodem, który wyszedł z chrzcielnicy chrztu kijowskiego. Istnieją różnice w językach, zwyczajach, temperamencie, ale żyjemy tymi samymi wartościami” (Kazanie Jego Świątobliwości..., 31.07.2009).

W listopadzie 2010 r. patriarcha Cyryl oświadczył, że rdzeniem *ruskiego mira* są Ukraina, Białoruś i Rosja, a jego podstawą rosyjska kultura i prawosławie. Kijów zaś jest kolebką cywilizacji rosyjskiej (Przemówienie Jego Świątobliwości..., 3.11.2009). Oznacza to, że po rozpadzie ZSRR Rosja, Ukraina i Białoruś powinny stworzyć jedną przestrzeń kulturalną i polityczną.

Na III zjeździe Fundacji Russkij Mir w Moskwie 3 listopada 2009 r., w Dniu Jedności Narodowej, używał nawet terminu „państwo *ruskiego mira*”, które oznaczałoby wspólnotę narodów zjednoczonych ruską kulturą. Zapewniał przy tym, że kraje *ruskiego mira* nie powinny traktować go jako zagrożenia dla swojej niezależności, bo „ruski” nie oznacza „rosyjski”. Przekonywał, że mówiąc „rosyjski”, nie ma na myśli Rosjan jako obywateli Federacji Rosyjskiej, ale w takim sensie, jak postrzegało ich Bizancjum, od którego otrzymali wiarę prawosławną, czyli jako wielonarodowy lud zamieszkujący terytoria od Morza Czarnego po wybrzeże Bałtyku, który tworzyły zarówno plemiona słowiańskie, jak i normańskie (Jego Świątobliwość..., 27.07.2018).

Mimo to 21 maja 2019 r. uznał na spotkaniu Prezydium Towarzystwa Literatury Rosyjskiej za pilne zadanie promocję języka rosyjskiego i rosyjskiej literatury za granicą, szczególnie w rejonie „bliskiej zagranicy”, argumentując, że język rosyjski jest jednym z kluczowych czynników integracji obszaru poradzieckiego w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw (Wystąpienie inauguracyjne..., 21.05.2019).

Podczas uroczystości pod pomnikiem księcia Włodzimierza 28 lipca 2019 r. mówił: „Kiedy mówimy »nasz«, mamy na myśli wszystkie narody, które przyjęły wiarę, kulturę i język z kijowskiej chrzcielnicy” (Słowo Jego Świątobliwości..., 28.07.2019). Pojmowany w ten sposób naród rosyjski, czyli spadkobiercy Rusi Kijowskiej – Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini, jest naczelną

kategorią w nauczaniu patriarchy Cyryla I oraz podstawą mitologizowania wspólnej historii: „Jak wiecie, te nazwy są całkiem nowe; stosunkowo niedawno pojawiły się w obiegu; a w starożytności przez wieki wszyscy byli nazywani przez Greków *Rhos*. Jest to duży, wieloetniczny lud, żyjący od wybrzeży Morza Czarnego do wybrzeży Bałtyku. W ciągu tysiąclecia prawosławna Rosja zwiększyła swoją populację około trzy razy szybciej niż starożytne cywilizacje Chin, Indii i arabskiego Bliskiego Wschodu (Przemówienie Jego Świątobliwości..., 18.10.2019).

Na Ukrainie taka argumentacja nie zawsze była przekonująca, a zwierzchnictwo Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego (CPU PK) określało wizyty pasterskie patriarchy Cyryla jako wojaże polityczne, których celem jest promocja *ruskiego mira* (Kramar, 2016, s. 252), co stwierdzał wprost patriarcha Filaret (Mychajło Denysenko): „Pod *ruskim mirem* ukryte są nowe Imperium Rosyjskie, rosyjska władza i rosyjski Kościół cesarski. Patriarcha Cyryl wymyślił *ruskiej mir*, aby najpierw doszło do duchowego zjednoczenia wokół Moskwy, potem – politycznego, a ostatecznie – terytorialnego. To znaczy: odbudować Imperium Rosyjskie. Ale te jego pragnienia są niemożliwe, ponieważ nie można wejść dwa razy do tej samej rzeki. Teraz są nowe czasy” (Patriarcha Filaret, 2011).

Tomos dla Cerkwi Prawosławnej Ukrainy

15 grudnia 2018 r. prezydent Petro Poroszenko, Rada Najwyższa Ukrainy i biskupi jeszcze niekanonicznych ukraińskich Kościołów prawosławnych zwrócili się do patriarchy ekumenicznego Bartłomieja o przyznanie CPU statusu Kościoła autokefalicznego.

Prezydent przekonywał, że CPU jest symbolem duchowej niezależności państwa ukraińskiego: „Jak nakazuje Pismo Święte, z pewnością nie będziemy czcić innych bogów. A w wewnętrzne sprawy Kościoła nie będzie wtrącać się państwo, zwłaszcza obce państwo. Dlaczego tak się o to biją? Bo imperium traci jedno z ostatnich narzędzi wpływu” (Poroszenko o *Tomosie*..., 20.09.2018).

Patriarcha Bartłomiej wręczył *Tomos* prymasowi Kościoła prawosławnego – metropolicie kijowskiemu i zwierzchnikowi CPU – Epifaniuszowi w cerkwi św. Jerzego rezydencji Patriarchatu Ekumenicznego w Konstantynopolu 6 stycznia 2019 r. Oznacza to, że stała się ona piętnastym autokefalicznym Kościołem Prawosławnym i jedynym oficjalnie uznanym przez Patriarchat Konstantynopolitański na Ukrainie (Kowalczyk, 2020, s. 5). Powstała w wyniku połączenia dwóch nieuznawanych przez światowe prawosławie struktur kościelnych: CPU PK i Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej.

W jej skład weszła również niewielka część struktur CPU PM, uznawanej wcześniej przez światowe prawosławie za jedyny kanoniczny Kościół na Ukrainie (Piechowska, 2020). Pojawiały się jednak opinie, że w 1992 r. RCP przyznała ukraińskiemu Kościołowi status, który w rzeczywistości dawał mu większą niezależność od Patriarchatu Moskiewskiego niż nowo utworzona struktura od Konstantynopola. Takiego zdania był patriarcha Filaret, który podczas briefingu skrytykował otrzymany przez Ukrainę *Tomos*, twierdząc, że świadczy on o uzależnieniu CPU od patriarchy Konstantynopola. Sama nazwa: Cerkiew Prawosławna Ukrainy oznacza, że posiada ona jurysdykcję tylko na terytorium Ukrainy, ale już nie poza jej granicami. Hierarcha dowodził, że najpierw trzeba przezwyciężyć podziały w Kościele na Ukrainie, a potem myśleć o autokefalii, gdyż nadawanie autokefalii CPU PK w tym momencie „jest tym samym, co uznanie Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej przez ONZ” (Patriarcha Filaret, 2019). Należy przy tym podkreślić, że Filaret stał konsekwentnie na stanowisku zjednoczenia wszystkich odłamów ukraińskiego prawosławia i powołania jednego Kościoła (Chawryło, 2014).

CPU PM odmówiła udziału w negocjacjach, ale zdawała sobie sprawę, że pogłębiająca się destabilizacja Ukrainy i agresywna polityka Rosji sprzyja wzrostowi niechęci do Cerkwi, kojarzonej z hierarchiczną zależnością od Moskwy, a idea *rusckiego mira* w wydaniu władz Rosji będzie prowadzić do sporów i pogłębiania rozłamów religijnych. Ponadto ukarała dwóch biskupów, którzy wzięli udział w Soborze Zjednoczeniowym, zakazując im odprawiania nabożeństw³. Jej postawa spotkała się z ostrą reakcją prezydenta Poroszenki w przemówieniu pod pomnikiem księcia Włodzimierza z okazji 1030. rocznicy Chrztu Rusi Kijowskiej: „My, Ukraińcy, dobrze pamiętamy, skąd przyszło do nas światło nauki Chrystusa i nadzieja na zbawienie. »Cerkiew caregradzka« jako »matka Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej« przekazała nam za czasów księcia ukraińsko-kijowskiego Włodzimierza Wielkiego naukę chrześcijańską. [...] Gwarantuję, że władza nie będzie ingerować w wewnętrzne sprawy kościelne, ale podkreślam, że inni na to nie pozwolą. Dlatego uważam, że konieczne jest odcięcie wszystkich macek kraju-agresora w naszym państwowym ciele. W tym kraju Kościół prawosławny jest tylko na papierze oddzielony od państwa, ale w rzeczywistości sam został nazwany »zapięciem« reżimu. W pełni i bezwarunkowo popiera rewanzową imperialną politykę Kremla. Co więcej, sama doktryna »rosyjskiego świata« narodziła się w celach hierarchów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej” (Przemówienie prezydenta..., 28 lipca 2018).

Przed podpisaniem *Tomosu* RCP zerwała łączność z patriarchatem ekumenicznym. Kiedy okazało się, że nie jest w stanie zapobiec autokefalii, patriarcha

³ 15 grudnia 2018 r. wydano z „kanonicznego ukraińskiego Kościoła prawosławnego” metropolitę Perejasławia Aleksandra i metropolitę Winnicy Szymona.

Cyryl oświadczył: „Jesteśmy świadkami bezprawnego ingerowania w życie wewnętrzne Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, drastycznego, niezgodnego z prawem kanonicznym wdarcia się w jej granice, pogłębienia podziałów we wspólnocie prawosławnej, jeszcze większego rozłamu w ukraińskim prawosławiu” (Patriarchat Moskiewski... 20.12.2018).

31 grudnia 2018 r. apelował do patriarchy Konstantynopola o zaprzestanie działań zmierzających do kanonicznego uznania nowej Cerkwi na Ukrainie. Stwierdzał, że jest to projekt polityczny władz Ukrainy, on sam jest wprowadzany w błąd, a lud prawosławny Ukrainy nie prosi o interwencję Konstantynopola. Świadczą o tym setki tysięcy podpisów wiernych sprzeciwiających się niszczeniu jedności ukraińskiego prawosławia, które przywieziono do rezydencji patriarchy, ale on je zignorował. Władze ukraińskie stosują represje wobec duchownych prawosławnych, którzy byli masowo wzywani na przesłuchania, szantażowani, wywierano presję na ich rodziny i bliskich, przeprowadzono też rewizje w ich domach i w świątyniach (Przesłanie prymasa..., 31.12.2018).

Zarówno Konstantynopol, jak i Moskwa uważają Ukrainę za swoje terytorium kanoniczne. Korzenie tego sporu tkwią w wydarzeniach z 1686 r., kiedy Konstantynopol przekazał Metropolię Kijowską pod zarząd Cerkwi rosyjskiej (Kałużny, 2019, s. 188). „Dzięki staraniom patriarchy Moskwy – mówił patriarcha Cyryl – w 1654 roku doszło do ponownego zjednoczenia Ukrainy i Rosji. [...] W 1686 roku patriarcha Konstantynopola Dionizy przekazał świętemu moskiewskiemu wszelkie prawa do jurysdykcji nad ziemią ukraińską” (Kazanie patriarchalne..., 2.09.2018).

Patriarchat Konstantynopola stoi na stanowisku, że tym rozwiązaniem Moskwa nie otrzymała prawa własności do Metropolii Kijowskiej, jednak później dokonała jej zaboru. Dlatego patriarcha Bartłomiej ma prawo ją „odebrać” pod swoją zwierzchność i nadać jej autokefalię. Na tej podstawie w 1924 r. Patriarchat Konstantynopola przyznał autokefalię Cerkwi polskiej, która niegdyś była częścią Metropolii Kijowskiej (Borkowski, 2015). W odpowiedzi RCP stwierdziła, że jest w posiadaniu ponad 900 stron dokumentów dowodzących, że Metropolia Kijowska została jej przekazana na zawsze. Dlatego nie można przyznać ukraińskiemu prawosławiu autokefalii bez jej zgody (Kazanie patriarchalne..., 2.09.2018).

Patriarcha Cyryl zadawał pytanie, jak można uznać za nieaktualne akty, które obowiązywały 300 lat, skoro na ich podstawie ukształtował się ważny okres w historii RCP? Co więcej, ukraińska Cerkiew uzyskała status autokefalicznej na mocy decyzji patriarchy, który nie sprawuje jurysdykcji nad ziemią ukraińską (Słowo Jego Świątobliwości..., 26.12.2018). Przez kilka wieków nie było sporów o treść tych dokumentów, do momentu gdy zostały uznane za nieważne, ponieważ zmianie uległy warunki zewnętrzne. Patriarcha Cyryl

podkreślał, że proponował patriarsze Bartłomiejowi przeprowadzenie gruntownej analizy tych dokumentów przez ekspertów, ale spotkał się z odmową. Wyrażał ubolewanie, że pod wpływem nacisków politycznych podjął decyzję destrukcyjną dla jedności prawosławia (Przesłanie od prymasa..., 31.12.2018).

Podał też w wątpliwość posiadanie przez Konstantynopol wyłącznego przywileju nadawania autokefalii, który jest jego zdaniem przywłaszczony bezprawnie, kwestionowany przez autorytety z zakresu prawa kościelnego i nieuznawany przez lokalne Kościoły prawosławne. Zarzucił Bartłomiejowi brak konsekwencji, gdyż w liście do patriarchy Moskwy i Wszechrusi Aleksego II, poprzednika Cyryla I, uznał jurysdykcję RCP na terytorium Ukrainy (Przesłanie od prymasa..., 31.12.2018).

Autokefalia „duchowej kolebki Świętej Rusi”

W kazaniu wygłoszonym w Katedrze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie 21 listopada 2016 r. patriarcha Cyryl oświadczył, że w trudnej sytuacji, w jakiej znaleźli się prawosławni na Ukrainie, Kościół nie zostawi ich w potrzebie. Kościół ukraiński wciągany jest w konflikt dzielący ukraińskie społeczeństwo i próbuje się uczynić zeń jego zakładnika. Znajduje to wyraz w konfiskacie kościołów, ignorowaniu wyroków sądowych, organizowaniu kampanii informacyjnej przeciwko Kościołowi oraz uchwalaniu dyskryminujących go ustaw (Słowo Jego Świątobliwości..., 21.11.2016). Wówczas jasno przedstawił swoje stanowisko wobec autokefalii CPU: „Nigdy nie zgodzimy się na zmianę świętych kanonicznych granic naszego Kościoła, ponieważ Kijów jest duchową kolebką Świętej Rusi, jak Mccheta dla Gruzji lub Kosowo dla Serbii” (Słowo Jego Świątobliwości..., 21.11.2016).

14 września 2018 r. Synod RCP zawiesił kontakty robocze z Konstantynopolem w odpowiedzi na wysłanie przez patriarchę Bartłomeja egzarchów mających za zadanie przygotowanie UCP do nadania autokefalii (Rogoża, 2018). Patriarcha podkreślił, że decyzję Synodu „podziela większość wiernych” i wezwał do „udzielenia duchowieństwu ukraińskiemu modlitewnego wsparcia” (Patriarcha Cyryl..., 20.10.2018).

Na posiedzeniu Najwyższej Rady Kościoła, 26 grudnia 2018 r., stwierdził, że sytuacja CPU PM jest źródłem wielu napięć w RCP. Stanowi zagrożenie dla integralności narodu ukraińskiego i ryzyko krwawych konfliktów na tle wyznaniowym. Mówił o prześladowaniu ukraińskiego prawosławia w związku z dokonaniem zamachu na porządek kanoniczny, zaś decyzję Konstantynopola o autokefalii uznał za inwazję na terytorium kanoniczne CPU PM. Na jej podstawie doszło do bezprecedensowej ingerencji rządu ukraińskiego w sprawę

kościelne, a przecież jest to państwo, które deklaruje przywiązanie do wartości europejskich, w tym rozdziału państwa i Kościoła. Prezydent Poroszenko zaatakował administrację kościelną, realizując, we współpracy z przedstawicielami USA pracującymi na Ukrainie, jasno określony cel polityczny: zerwanie więzi duchowej łączącej naród rosyjski i ukraiński. Jest to – zdaniem patriarchy – katastrofa cywilizacyjna, gdyż nigdy w historii prawosławia nie było tak rażącej, otwartej ingerencji w sprawy kościelne. Porównywał sytuację na Ukrainie do Rosji, zadając pytanie, jakie byłyby reakcje na świecie, gdyby prezydent Putin przewodniczył Lokalnej Radzie Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego albo reprezentował któregośkolwiek hierarchę w imieniu Rady? Okazuje się, że łamanie prawa na Ukrainie nie spotyka się z żadną reakcją ze strony Zachodu, którego celem jest zniszczenie Kościoła prawosławnego na Ukrainie, a jego milczenie jest tego dowodem. „Cóż, musimy wyciągać wnioski – mówił patriarcha – w tym z bajek, które starali się narzucić nam przez długie, długie lata, na temat praworządności, praw człowieka, wolności religijnej i wszystkiego, co ostatnio uważano za podstawową wartość formacji nowoczesnego państwa i relacji międzyludzkich we współczesnym społeczeństwie” (Słowo Jego Świątobliwości..., 26.12.2018).

Patriarcha krytykował politykę wyznaniową prezydenta Poroszenki, który chciał zjednoczyć wszystkie wspólnoty prawosławne i stworzyć jeden Kościół, ale okazało się, że obie grupy schizmatyczne zjednoczyły się i właściwie wszystko pozostało jak dawniej. Najbardziej problematyczna w całej sytuacji jest ingerencja władzy w sprawy religijne w państwie aspirującym do członkostwa w Unii Europejskiej, dla której charakterystyczny jest model państwa świeckiego. Patriarcha zadawał pytanie, dlaczego w związku z sytuacją na Ukrainie nie ma reakcji USA i UE? Widocznie można porzucić zasady, jeżeli realizowane są konkretne cele polityczne. „Co widzimy? – mówił w świątecznym wywiadzie w rosyjskiej telewizji publicznej 7 stycznia 2019 r. – Prezydenta Ukrainy, przewodniczącego kościelnej »radzie«, która określa, kto powinien być na czele »lokalnego kościoła«, który rażąco ingeruje w życie kościelne i nie waha się tego robić publicznie” (Świąteczny wywiad..., 7.01.2019)⁴.

Patriarcha podkreślał, że wydarzenia na Ukrainie nie są konsekwencją inicjatyw przywódców Kościoła, lecz wrogich sił zewnętrznych, które utrzymują, że RCP jest narzędziem „miękkiej siły” władz Federacji Rosyjskiej wobec państw wchodzących w skład „Świętej Rusi”. „Oto prawdziwy żywy przykład – mówił 20 listopada 2019 r., w dniu swoich 73. urodzin, podczas celebracji liturgii w Katedrze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie – jaką presję

⁴ Prezydent Petro Poroszenko był często krytykowany przez przeciwników autokefalii za zbyt dużą aktywność w sferze kościelnej, a szczególnie za udział w prezydium Rady Zjednoczeniowej.

wywarł nasz Kościół na Ukrainie pod rządami byłego prezydenta tego kraju! Wydawało się, że wszystkie siły władzy państwowej pracują nad zerwaniem stosunków między Rosją a Ukrainą wzdłuż linii kościelnej. [...] Gdzie jest ten, kto to zorganizował? [Petro Poroszenko – M.D.]. Dziś nie ma już takiej presji, a polityka ingerencji w życie Kościoła jest krytykowana” (Słowo Jego Świątobliwości..., 20.11.2019).

Patriarcha Cyryl zapewniał, że ma wiarygodne informacje na temat przyczyn sytuacji na Ukrainie. Po prostu na Rosyjski Kościół Prawosławny nastają obce mocarstwa. Jest to realizacja szczegółowego planu oderwania świata greckiego od Rosji. Uważają Kościół rosyjski za źródło „miękkiej siły”, za pomocą którego Rosja wywiera wpływ na otaczający świat (Przemówienie Jego Świątobliwości..., 18.10.2019). Podkreślał, że RCP nie jest Kościołem jednego kraju, lecz wielonarodowym, rozszerzającym swoją jurysdykcję na wiele państw. Stąd zapewne rzucane pod jego adresem oskarżenia o etnofiletyzm⁵, które są zupełnie nieuzasadnione. „Zawsze odpowiadam – głosił Cyryl I – mamy dziesiątki grup etnicznych. Jaką grupę etniczną możemy postawić ponad interesami Kościoła?” (Słowo Jego Świątobliwości..., 20.11.2019).

Na Ukrainie przyjęcie filozofii państwowej stało się zagrożeniem dla Kościoła kanonicznego. Stworzono prawne podstawy zaboru kościołów, klasztorów i ziem kościelnych. Jest to realizacja planu dokonania schizmy, który powstał poza granicami kraju. „Oderwanie Rosji od świata greckiego – uznał patriarcha – jest strategicznym zadaniem sił antychrześcijańskich, których centrum znajduje się daleko od Europy” (Słowo Jego Świątobliwości..., 22.12.2019). Przedstawiciele władz, szczególnie odpowiedzialni za jedność Kościoła, „dzisiaj pochylają głowy przed nieprawdą, obawiając się potęgi tego świata” (Słowo Jego Świątobliwości..., 19.12.2019).

Patriarcha Cyryl z satysfakcją przyjął wyniki ostatnich wyborów prezydenckich na Ukrainie, które pokazały, że interwencja polityczna w sprawy organizacji życia kościelnego nie pozostaje bez kary. Doprowadziła Petra Poroszenkę, który dążył do podporządkowania Kościoła władzy politycznej, do utraty najwyższego urzędu państwowego. „Ludzie nie wybaczą – mówił patriarcha – wkroczenia do swoich świątyń, a Bóg płaci za to z potępieniem w wieczności” (List patriarchalny..., 30.12.2019). Świadczy to o tym, że prawosławni Ukraińcy nie poparli jego wizji stosunków państwowo-kościelnych i przeciwstawili się atakowi z zewnątrz. Patriarcha z zadowoleniem stwierdził, że po objęciu prezydentury przez Wołodymyra Zełenskigo zaszły pozytywne

⁵ Stawianie tożsamości etnicznej nad religijną. Nacjonalizm religijny rozumiany jako solidarność etniczna naruszająca więzy duchowe i często przeszkoda w zjednoczeniu Kościołów lokalnych.

zmiany, jednak nadal zauważalny jest negatywny stosunek wielu ukraińskich organizacji nacjonalistycznych do Kościoła prawosławnego (List patriarchalny..., 30.12.2019). Prezydent Zełenski wydał deklarację o nieingerencji w sprawy kościelne, więc władza państwowa zajmuje słuszne stanowisko i nie wywiera presji na Kościół kanoniczny, jednak zagrożenie ciągle istnieje, bo nie wszyscy członkowie ukraińskiego rządu są skłonni zrezygnować z linii wyznaczonej przez poprzedniego prezydenta, a to pogłębia podziały i konflikty w ukraińskiej wspólnocie prawosławnej (Słowo Jego Świątobliwości..., 19.12.2019).

Zwierzchnik RCP przypominał, że Kościół musi pozostać zjednoczony ze swoim ludem, który stanowi naród rosyjski, będący spadkobiercą Rusi Kijowskiej, czyli Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini. Jest on strażnikiem jedności Rosji, a wszyscy ci, którzy dążą do zniszczenia tej jedności i ponownego podziału narodu na różne księstwa, nie mogą ignorować jego roli. Patriarcha podkreślał, że nie kieruje się przy tym interesem politycznym, lecz dążeniem do zachowania jedności duchowej wspólnoty (Słowo Jego Świątobliwości..., 6.09.2019).

Patriarcha wpisywał się w retorykę władz Federacji Rosyjskiej, że współcześnie podejmowane są próby wywołania podziałów w stosunkach między bratnimi narodami rosyjskim i ukraińskim zarówno na płaszczyźnie stosunków międzypaństwowych, jak i religijnych, mimo że narody te należą do wspólnoty cywilizacyjnej, kulturowej i religijnej, kształtowanej przez tysiąc lat wspólnej historii, jest to wspólnota znacznie silniejsza niż konwencje polityczne, które szybko ulegają zmianom. Tymczasowe schematy i modele polityczne, które mają na celu zniszczenie jedności Rosjan i Ukraińców, na dłuższą metę i tak okażą się nieskuteczne i nie zagrażą trwałości wspólnoty. Pokazała to dobitnie historia, choćby na przykładzie anglojęzycznej czy greckiej społeczności językowej i kulturowej, które przetrwały mimo konfliktów (Wywiad z Jego Świątobliwością..., 31.01.2019).

Patriarcha Cyryl ujmował w swoim nauczaniu naród rosyjski bez uwzględniania granic państwowych na obszarze „Świętej Rusi”. Podkreślał, że czerpanie siły duchowej z wiary prawosławnej i inspirowanie się jej ideałami doprowadziło tak rozumiany naród rosyjski do osiągnięcia wysokiego poziomu rozwoju kulturalnego i cywilizacyjnego. To dzięki niej ukształtował takie cechy, jak skłonność do poświęcenia i bezinteresowności, których wartość okazała się szczególnie istotna w okresie II wojny światowej. Fundamentem zwycięstwa stała się wówczas solidarność i jedność narodu dzięki powrotowi do duchowych korzeni. Patriarcha uznawał terytoria Rosji, Ukrainy i Białorusi za wspólną historyczną ojczyznę narodów zamieszkujących te państwa (Wystąpienie Jego Świątobliwości..., 27.01.2020).

Twierdził, że zewnętrzne siły polityczne chcą zniszczyć jedność Kościoła prawosławnego, który stał się obiektem ich bezprecedensowej ingerencji. Wywierają one silną presję polityczną na wiele Kościołów lokalnych i efekty tych działań są bardzo dobrze widoczne na ziemi ukraińskiej. Zmiany geopolityczne w Europie Wschodniej i Południowej są wykorzystywane po to, żeby podzielić światowe prawosławie poprzez poróżnienie Greków i Słowian oraz „oddzielić największą rodzinę Kościołów prawosławnych – Kościół rosyjski od swoich współwyznawców, naruszyć czystość struktury kanonicznej, zniekształcać nauczanie Kościoła” (Wystąpienie Jego Świątobliwości..., 27.01.2020). Wprowadzenie grup schizmatycznych na Ukrainie do rodziny Kościołów prawosławnych bez konsultacji z RCP jest – zdaniem patriarchy – ściśle związane właśnie z ingerencją obcych sił politycznych (Świąteczny wywiad..., 7.01.2020).

Podsumowanie

Za prezydentury Władimira Putina Cerkiew uznała, że zwiększenie jej roli w sferze publicznej jest możliwe jedynie poprzez odbudowanie relacji z państwem i jego instytucjami. Doprowadziło to do ugruntowania jej pozycji jako jednej z najważniejszych instytucji wpływających na rosyjską politykę i kształtowanie wizerunku Rosji za granicą⁶. RCP otrzymała od państwa duże wsparcie ideologiczne, administracyjne i finansowe. W istocie to właśnie władza świecka wzmocniła jej pozycję, a patriarcha Cyryl stał się postacią rozpoznawalną w skali międzynarodowej. W kraju cieszy się on wysokim zaufaniem społecznym obok najbardziej wpływowych osobistości życia politycznego i za takową uważają go mieszkańcy Rosji (Protejeriej Wsiewołod..., 2014)⁷.

Cerkiew jest postrzegana jako instytucja związana z rosyjską kulturą i tradycją państwową. Szacunek do niej utrwalają media państwowe, które dużo uwagi poświęcają działalności patriarchy i ukazują jego postać w korzystnym świetle. Ponadto Rosjanie identyfikują Cerkiew jako element systemu władzy, a nie instytucję wyłącznie religijną, dzięki czemu rośnie również poparcie dla władz Rosji. Jej zwolennicy najczęściej utożsamiają się z Cerkwią, więc deklaracja przynależności do prawosławia traktowana jest jako deklaracja patriotyzmu (Chawryło, 2015, s. 13).

⁶ Zdaniem Mirosława Minkiny RCP, która była prześladowana w czasach ZSRR, za prezydentury Putina tworzy sojusz z Federalną Służbą Bezpieczeństwa, która jest obecnie najpotężniejszą służbą specjalną w Federacji Rosyjskiej (Minkina, 2017, s. 101).

⁷ Potwierdzają to słowa niezującego wpływowego rosyjskiego duchownego i teologa, protejerēja Wsiewołoda Czaplina: „Kościół zawsze błogosławił władzę. Władza i naród nie są wrogami”.

Po ponownym objęciu urzędu prezydenta przez Władimira Putina i tronu patriarchszego w Moskwie przez Cyryla Cerkiew stała się narzędziem w rękach władzy świeckiej. Patriarchat Moskiewski twierdzi, że rosyjskie działania na terytorium Ukrainy mają na celu odparcie „wrogów”, którzy dokonali zamachu na „integralność historycznej przestrzeni Świętej Rusi”. Świadczy to jednoznacznie o jego poparciu dla polityki Kremla wobec Ukrainy. Patriarcha Cyryl nie ukrywał swojej sympatii i poparcia dla samego prezydenta Putina. Po nabożeństwie pod pomnikiem świętego księcia Włodzimierza w Moskwie 28 lipca 2018 r. modlił się za prezydenta, składając mu życzenia w dniu imienin i święta chrzciciela Rusi: „Dziś, wspominając wielkiego księcia Włodzimierza, jednocześnie wspominamy i modlimy się za naszego prezydenta Władimira Władimirowicza Putina, który nosi imię tego księcia. Myślę, że nie ma zbiegów okoliczności, zwłaszcza jeśli chodzi o ludzi, których działania naprawdę zmieniają świat (Słowo Jego Świętobliwości..., 28.07.2018).

Zarówno Cerkiew, jak i państwo starały się nie dopuścić do autokefalii. Sam prezydent Putin podkreślał, że dla Rosji Krym, starożytny Korsuń, Chersones Taurydzki i Sewastopol mają ogromne znaczenie cywilizacyjne i sakralne, podobnie jak Wzgórze Świątynne w Jerozolimie dla wyznawców islamu i judaizmu (Orędzie prezydenta..., 4.12.2014).

Patriarcha Cyryl twierdził, że sytuacja wspólnoty prawosławnej na Ukrainie jest konsekwencją polityki władz, której cele są takie same jak w okresie rewolucyjnym w Związku Radzieckim⁸, czyli wywoływanie podziałów mających w konsekwencji doprowadzić do zniszczenia RCP. Jest to bardzo niebezpieczne, gdyż może zostać wykorzystane przez inne kraje jako przykład naruszania wolności religijnej i łamania praw człowieka przez władzę polityczną (Słowo Jego Świętobliwości..., 26.12.2018).

Ostrzegał przy tym patriarchę Konstantynopola Bartłomieja, że odpowie na sądzie ostatecznym za prześladowania, których doświadczają prawosławni Ukraińcy w wyniku jego decyzji o autokefalii, chyba że się z niej wycofa, póki nie jest jeszcze za późno (Przesłanie prymasa..., 31.12.2018).

Literatura

Borkowski A. (2015). *Między Konstantynopolem a Moskwą. Źródła greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej (1919–1927)*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

⁸ Komuniści nie zawsze byli konsekwentni w swoim stosunku do Cerkwi, o czym pisał Radosław Zenderowski, podając za przykład zaprzestanie przez Stalina represji wobec niej w 1941 r.: „co więcej, pośpiesznie sprowadził na front kapelanów wojskowych w celu zachęcania żołnierzy do obrony »świętych« granic imperium sowieckiego” (Zenderowski, 2013, s. 53).

- Chawryło K. (2014). *Ukraińska gra patriarchy Cyryla*. Komentarze OSW, 14 sierpnia. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukraińska-gra-patriarchy-cyryla> [dostęp: 24.04.2020].
- Chawryło K. (2015). *Sojusz ołtarza z tronem. Rosyjski Kościół Prawosławny a władza w Rosji*. Prace OSW, nr 54, Warszawa.
- Curanović A. (2010). *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Golubeva A., Khomenko S. (2018). *Na przekór: jak Moskwa powstrzymuje Kijów przed uzyskaniem niezależnego Kościoła*. 26 lipca. www.bbc.com/ukrainian/features-44957996 [dostęp: 20.04.2020].
- Jego Świątobliwość Patriarcha Cyryl (2018). *Ławra Kijowsko-Pieczerska pozostaje dziś bastionem prawosławia kanonicznego na ukraińskiej ziemi. I to nie tylko na ukraińskiej ziemi*. 27 lipca. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5243118.html> [dostęp: 24.05.2020].
- Jędraszczyk K. (2018). Cerkiew Prawosławna na Ukrainie i w Rosji po 2013 r. wobec wyzwań politycznych, konfliktu rosyjsko-ukraińskiego oraz pytań o granice suwerenności. *Przegląd Zachodni*, 1, 191–209.
- Kałużny T. SCJ (2019). Między Konstantynopolem a Moskwą: korzenie sporu wokół ukraińskiej autokefalii. *Symposium*, XXIII, 1(36), 185–203. <https://doi.org/10.4467/25443283SYM.19.011.10640> [dostęp: 19.01.2020].
- Kazanie Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla w katedrze św. Mikołaja w Gorłowie (2009). 31 lipca. <http://www.patriarchia.ru/db/text/707934.html> [dostęp: 31.07.2019].
- Kazanie patriarchalne w uroczystość Soboru Świętych w Moskwie w Soborze Wniebowzięcia na Kremlu (2018). 2 września. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5261821.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Kowalczyk W. (2020). Społeczno-polityczne uwarunkowania powstania Kościoła Prawosławnego Ukrainy. *Analizy/Historia*, 26, 5–12. <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2020/0207/102602-cew-analiza-nr26.pdf> [dostęp: 28.04.2020].
- Kramar R. (2016). *Percepcja idei russkovo mira na Ukrainie*. W: Z. Chyry-Rolicz, T. Rokosz (red.). *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro* (s. 249–264). Siedlce: Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego.
- List patriarchalny i synodalny w związku z sytuacją w Czarnogórze*. (2019). 30 grudnia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5555471.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Minkina M. (2017). *Rola i znaczenie Federalnej Służby Bezpieczeństwa we współczesnej Rosji*. W: M. Minkina, M. Kaszuba (red.). *Polska–Rosja. Polityka bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. Kontynuacja i zmiana* (s. 91–101). Siedlce: Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego.
- Orędzie prezydenta Władimira Putina do Zgromadzenia Federalnego 4 grudnia 2014 r.* (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/26725444.html> [dostęp: 14.03.2020].
- Patriarcha Cyryl oskarża o schizmę Patriarchat Konstantynopola* (2018). 20 października. www.tvn24.pl/swiat/patriarcha-cyryl-oskarza-o-schizme-patriarchat-konstantynopola-ra877513-2415566 [dostęp: 7.05.2020].

- Patriarcha Filaret wyjaśnił, dlaczego skrytykował Tomos i nazwę CPU* (2019). 25 czerwca. www.tsn.ua/ukrayina/filaret-poyasniv-chomu-obureniy-tomosom-ta-nazvoyu-pcu-1367997.html [dostęp: 24.04.2020].
- Patriarcha Filaret (2011). *Patriarcha Cyryl wymyślił „rosyjski świat”, aby odbudować rosyjskie imperium*. 14 lutego. https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/40694 [dostęp: 14.02.2020].
- Patriarchat Moskiewski apeluje o nieuznawanie niezależności Cerkwi Kijowskiej* (2018). 20 grudnia. www.tvn24.pl/swiat/cerkiew-kijowska-niezalezna-patriarcha-cyryl-apeluje-o-nieuznawanie-ra894077-2390770 [dostęp: 3.05.2020].
- Piechowska M. (2020). Cerkiew Prawosławna Ukrainy – rok po uzyskaniu autokefalii. *Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych*, 37, 4.03.1969. https://www.pism.pl/publikacje/Cerkiew_Prawoslawna_Ukrainy_rok_po_uzyskaniu_autokefalii [26.05.2020].
- Piekarska-Winkler D. (2005). Idea „Świętej Rusi” i reformatorska działalność Piotra Wielkiego. *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne*, 2, 83–97.
- Poroshenko o Tomosie* (2018). *To upadek Trzeciego Rzymu jako starożytnej conceptualnej potrzeby Moskwy na światową hegemonię*. 20 września. www.prm.ua/poroshenko-pro-tomos-tse-padinnya-tretogo-rimu-yak-naydavnishoyi-kontseptualnoyi-zayavki-moskvi-na-svitovu-gegemoniyu/ [dostęp: 10.05.2020].
- Prezydenci Rosji i Ukrainy rozmawiali na temat wspólnych obchodów 1020. rocznicy chrztu Rusi* (2008). 6 czerwca. <http://www.interfaxreligion.ru/?act=news&div=24831> [dostęp: 23.05.2019].
- Protojerej Wsiewołod Czaplin – o Kościele i władzy, rosyjskości i krytyce państwa* (2014). 23 listopada. www.pravmir.ru/protoierey-vsevolod-chaplin-o-tserkvi-i-vlasti-russkosti-i-kritike-gosudarstva/ [dostęp: 6.03.2020].
- Przemówienie Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla na posiedzeniu plenarnym XXIII Światowej Rady Narodowej Rosji* (2019). 18 października. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5515451.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Przemówienie Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla podczas ceremonii otwarcia III Zgromadzenia Rosyjskiego Świata* (2009). 3 listopada. <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> [dostęp: 3.11.2019].
- Przemówienie prezydenta Ukrainy Petra Poroszenki z okazji 1030. rocznicy Chrztu Rusi Kijowskiej na Ukrainie* (2018). 28 lipca. www.prm.ua/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-z-nagodi-1030-richchya-hreshhennya-kiyivskoyi-rusi-ukrayini/ [dostęp: 30.04.2020].
- Przesłanie prymasa Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego do Jego Świątobliwości Patriarchy Bartłomieja w związku z antykanonicznymi działaniami podjętymi przez Patriarchat Konstantynopola na Ukrainie*. (2018). 31 grudnia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5333808.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Rogoża J. (2018). *Ostra reakcja Moskwy na zapowiedź przyznania autokefalii Ukrainie*. „Analizy OSW”, 19 września. <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-09-19/ostra-reakcja-moskwy-na-zapowiedz-przyznania-autokefalii-ukrainie> [dostęp: 24.01.2018].

- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla na posiedzeniu Najwyższej Rady Kościoła 26 grudnia 2018 r.* (2018). 26 grudnia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5330169.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla na posiedzeniu Najwyższej Rady Kościoła 11 grudnia 2019 r.* (2019). 11 grudnia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5545886.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla po Liturgii w Katedrze Chrystusa Zbawiciela* (2019). 20 listopada. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5534267.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla po modlitwie pod pomnikiem św. Księcia Włodzimierza* (2019). 28 lipca. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5478767.html> [dostęp: 21.06.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla po nabożeństwie na Wzgórzu Włodzimierza w Kijowie* (2009). 27 lipca. <http://www.patriarchia.ru/db/text/703827.html> [dostęp: 23.05.2019].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla po nabożeństwie pod pomnikiem Świętego Równego Apostołów Księcia Włodzimierza w Moskwie* (2018). 28 lipca. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5244437.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla podczas uroczystej ceremonii w Katedrze Chrystusa Zbawiciela w Moskwie* (2016). 21 listopada. <http://www.patriarchia.ru/db/text/4691223.html> [dostęp: 26.02.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla w 27 tygodniu w dniu Pięćdziesiątnicy po liturgii w kościele Sprawiedliwego Wojownika Teodora Uszakowa w południowym Butowie w Moskwie* (2019). 22 grudnia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5552419.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla w dniu pamięci św. Mikołaja z Miry w kościele św. Mikołaja w Chamownikach w Moskwie.* (2019). 19 grudnia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5550590.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Słowo Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla w dniu pamięci św. Piotra po nabożeństwie w klasztorze Wysokiego Pietrowskiego.* (2019). 6 września. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46583417> [dostęp: 7.05.2020].
- Świąteczny wywiad z Jego Świątobliwością Patriarchą Cyrylem na kanale rosyjskim* (2019). 7 stycznia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5337895.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Świąteczny wywiad z Jego Świątobliwością Patriarchą Cyrylem na kanale rosyjskim* (2020). 7 stycznia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5558823.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Włodkowska-Bagan A. (2017). Polityka Rosji na obszarze poradzieckim. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, XIV, 3, 61–87.
- Wystąpienie inauguracyjne Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla na spotkaniu Prezydium Towarzystwa Literatury Rosyjskiej* (2019). 21 maja. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5438302.html> [dostęp: 24.05.2020].

- Wystąpienie Jego Świątobliwości Patriarchy Cyryla podczas otwarcia XXVIII Międzynarodowych Bożonarodzeniowych Czytań Edukacyjnych.* (2020). 27 stycznia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5582481.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Wywiad z Jego Świątobliwością Patriarchą Cyrylem w przeddzień obchodów 10-lecia Rady Lokalnej i intronizacji Jego Świątobliwości* (2019). 31 stycznia. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5364196.html> [dostęp: 28.04.2020].
- Zenderowski R. (2013). Konflikt etniczny, konflikt religijny, konflikt etnoreligijny jako konflikty polityczne. *Athenaeum*, 38, 46–69.